

Erkjennelse nå

Hvorfor

Spørsmålet *hvorfor* kan vise til enten hensikt, eller til planmessighet og årsaker. Den delen av spørsmålet naturvitenskap og religion er felles om, er søken etter årsaker. Verdispørsmålet den gode *hensikt* angår egentlig ikke forskningen, og i den grad jeg selv tillegger virkeligheten en hensikt, er jeg ute på egne stier. Her vil ikke naturgranskning noen gang kunne svare, eller ønske å svare. Men det som gjerne skjer ved all betraktning og ettertanke, er vel likevel at vi alle, også naturviterne, gjerne opplever *behov* for hensikt. Når Naturens resultater overvelder oss, ønsker vi gjerne at vi kunne se noe mer velmenende enn tilfeldighet bak.

Skapelsen og tidsparadokset

Augustin antok at Gud skapte Helvetet før Universet, for å ha et sted å putte grublere som ville vite hva som eksisterte før Skapelsen. Kanskje en betimelig advarsel for oss som grubler over slikt? Men jeg får våge det likevel. Helvetet er tross alt kjøliger nå enn det var på Augustins tid.

Så altså:

Tid ble til, ble satt i gang, i ur-eksplisjonen Big Bang for nesten 14 milliarder år siden, da et punkt i Intet, dramatisk este ut og etter hvert ble til vårt Univers av i dag. For vel 13,7 milliarder år siden, på ett sekund nær. For begynnelsen av det første sekundet i universets historie kan vi aldri tidsbeskrive. Tilstanden tid før tid, og start på tid, ligger helt utenfor rekkevidde, fordi vår menneskehjerne bare kan tenke innenfor eksisterende tid, avgrenset tid: Før, nå, senere.

Første tidsparadoks blir da at "før" Big Bang eksisterte kosmos-muligheten, som et tidløst punkt. Vi har i dag akseptert dette som en ufattelig men vitenskapelig ufrakommelig teori. I og for seg skulle det ikke vært mulig å komme videre fra tidløsheten, for enhver hendelse forutsetter tidsforløp, og der var ingen tid. Ingen vet hvilke lover som gjaldt i dette "utgangs-punktet", bare at det var en annen tilstand enn tid. Så langt er vel jeg og naturvitenskapen nokså felles om det uforståelige. Forskerne i dag har måttet svelge mange paradokser, for å slippe å forkaste viktige kontrollerbare delsannheter som tilsynelatende utelukker hverandre. Spriket mellom oss er nå mest av språklig art: De sier tidløshet og jeg sier evighet, og mens de kaller urpunktet en "Singularity", en merkverdighet, kaller jeg det Gud. Jeg sier, på mitt språk, at det var *Guds* skaperplan som lå, evig, der i det punktet, med utviklingsmønster for hele Kosmos, med milliarder av galakser, og rimeligvis millioner av planeter som jorden med høytstående levende vesener med vurderende intelligens og fri vilje til å handle godt eller vondt. Jeg, som stoffmulighet og mønster, lå også evig ventende der i det punktet.

Tidsparentes i evigheten

Vitenskapen forteller oss at universet utvider seg fremdeles, nå endog i økende hastighet. Og det skjer øyensynlig fordi en nydefinert frastøtende energi kan gjøre seg mer gjeldende når gravitasjonen blir svakere i et stadig mer utvannet univers. Denne gåtefulle energien er kanskje en avgjørende egenskap ved selve rommet, for den har samme styrke uansett avstand, mens gravitasjon, tiltrekning, er avhengig av nærhet, og mistet univers-overtaket for noen milliarder år siden. Blir vi fortalt.

Kan vi forstå noe av dette? Ikke slik vi pleier å anvende ordet forstå. Forskerne forstår det heller ikke. De regner, beregner, og bygger på sine observasjoner og matematiske modeller.

Men kanskje vi gjennom sammenlikning kan forsøke oss et lite stykke i retning forståelse. Vi vet hva fortynning er, til daglig. Og universet er på vei mot uendelig fortynning, og altså kanskje mot

klodenes uendelige ensomhet. Eller opphører klodene, etter uendelig tid? Ingen vet, men da har vi i det minste et ord som erstatning for hva vi ikke kan tenke, nemlig ordet uendelig. Kanskje det igjen bærer mot uendelighets-tilstanden vi hadde "før" Big Bang innførte tid og rom? Svever vi i dag i et tidsparadoks, med universet som en liten midlertidig virkelighets-boble, omsluttet av evighet? Tilstanden tidløshet, evighet, tillater ikke handling i vår forståelse av ordet, for handling må ha tid. Men "noe" utløste altså likevel med Big Bang en handling i et tidsforløp, eller kanskje heller i et fattbart tids-rom. Det lar seg på disse premisser i det minste formulere at tidløsheten er det egentlige, en tilstand som aldri opphører, men som altså har tillatt en tidsparentes, Universet. - Så Gud, oppfattet som naturvitenskapens og alle religioners fellesnevner, kunne gi rom for oss ?

Fjerde dimensjon

Når sjøgutten i fordums dager sendte brev hjem til sin mor, tok det uker og måneder på veien, så når mor sitter og leser det, får hun bare vite hvor han var, ikke hvor han er og om det stormer der. Tidsdimensjonen gjør seg gjeldende, og i denne utgave forstår vi den. Verre blir det når Einstein og senere teoretikere regner videre på konsekvensene av det vi altså kunne forstå, brevet. Hvor langt skjønner de selv det de beregner, og hvor langt skal vi, med enklere matematikkhjørner oppfatte resultatene som sannhet? Vel, jeg bruker den maskinen jeg nå skriver med, og har nytte av den uten å forstå den. Det kan kanskje vise meg litt om daglig avstand mellom beregninger og forståelse. Jeg godtar beregnet virkelighet når jeg ser resultater, i mitt tilfelle resultater av mine tastetrykk. Inntil da er det teori. I naturforskningen setter man opp teorier, hypoteser, sannsynligst mulige modeller. Men så må de verifiseres, før de blir sannhet. Foreløpig sannhet, i påvente av enda bedre observasjoner.

Brevet fra Big Bang har brukt over 13 milliarder år og mer på å nå oss, og på veien har skriften forandret seg. Da den såkalte bakgrunnsstrålingen fra smellet ble oppdaget for noen år siden, hadde det som opprinnelig var flammende lys og enda varmere, fulgt med i universets utvidelse, fått lengre bølgelengde, og dermed dempet seg til bare litt svakt brummende radioforstyrrelse. Men observasjonene kunne tolkes.

Brevet fra Opphavet *er* mottatt, med takk.

Stort og smått

Matematikken kan med sine tallbyggverk i tid og rom nå langt utover det menneskehjernen kan fatte. Indirekte kan vi ved observasjoner og eksperimenter få bekreftet om tankemodellene er så sannsynlige at vi kan begynne å kalle dem sannhet, men vi kan aldri egentlig forstå dem.

Uendelig stort og uendelig smått vil aldri kunne fattes av menneskehjerner.

Før Starten var der et punkt i Intet, en mulighet. Men så ble det gitt et startsignal, og punktet begynte å ese ut, dramatisk. Etter 13,7 milliarder år har det nådd til det vi i dag oppfatter som himmelrommet, vårt Univers. Det er faktisk en godtatt vitenskapelig beskrivelse. Som ingen menneskehjerne kan forstå.

Og går vi motsatt vei, er det minste som eksisterer like unåelig. Atom betyr udelelig, og grekerne trodde det. Nå, etter atombomben, er vi klokere. Om vi da kan bruke det ordet i forbindelse med atombomber. Vi vet at atomet består av elektroner og kjerne. Men kjernen er så igjen sammensatt av protoner og nøytroner, som igjen er bygd av mange slags mindre enheter. Og disse igjen består kanskje langt inne av vibrerende strenger, som en slags musikk i et mønster som materialiserer seg til det stoffet vi til daglig kan se og ta på.

Elektronene unngår også vår tanke. De virvler rundt i baner og er egentlig samtidig både dans og dansere. De leker gjemsel med oss, vi kan ikke vite hvor de er, ikke en gang teoretisk, bare hvor de sannsynligvis vil dukke opp i dansens ringer.

- Hvor finnes så den endelige og forståelige sannhet i alt dette? Den finnes nettopp ikke, kan aldri finnes. Verken av naturforskere eller teologer. Dersom de våger å være ærlige. Og mange begynner å våge det, og møtes dermed, i ydmyk ærbødighet foran Mesterverket.

Bålet

Vandrerens, som har satt seg ved bålet, ser en begrenset lyskrets. Eller mørkekrets, hvor det ukjente lurer. Legger han mer ved på bålet, flammer det opp. Men resultatet blir bare at mørkekretsen flytter seg lenger ut, og blir større.

- I naturvitenskapen: Jo mer som belyses, desto mer villmark skjønner vi ligger der ute. Mørkekretsen vokser. Slutten på mørket ligger uendelig langt ute, og det uendelige kan aldri nås. Det er bare når naturvitene benekter denne umulighet at de kommer i konflikt med religionen. Og også da med sin integritet som forskere.

Det vondes problem

Jeg holder meg i disse betraktningene fortrinnsvis til kristen terminologi, fordi det er min kulturbakgrunn. Men erkjennelsesproblemene vil jo i essens bli omtrent de samme i alle religioner og livsoppfatninger, bare i varierende språkdrakt.

- Gud skapte mennesket i sitt bilde, heter det i kristen formulering, skapte det med fri vilje og ansvar til å velge det gode eller det vonde. Også det vonde. For selv Univers-skaperens allmakt kunne ikke både gi oss valgfrihet med fullt ansvar og samtidig programmere oss til nestekjærlighet ved hjelp av fastlagte instinkter, eller direkte, som roboter. Vi vil her anta at han retter seg etter den logikk han selv med så stort hell har innført.

Ut fra dette kan vi et stykke på vei skjønne "Det vondes problem", tankekorset gjennom alle tider, at en allmektig Gud tillater ondskap. Hvis Gud hadde det fritt tenkende og velgende individet på skisseblokken sin, innså han at ansvarsplagte menneskeviljer ikke kunne tvinges til noe, bare opplyses og oppmuntres i gunstig retning. Ville han tvangsstyre, måtte han omgjøre det som kan synes å ha vært hans skapermål: Mennesket som frivillig velger å følge Guds samarbeidslinje, og gjennom den frihet vokser langt utover sine fysiske hjerneforutsetninger. Langt utover.

Vi kan se at det meste av det vonde blant menneskene skyldes at de i nærsynt egoisme skader hverandre. Om vi gjennom tidsaldrene frivillig hadde brukt krefter og ressurser formålstjenlig, etter Guds plan, og ikke til krig og ondskap, ville vi kanskje allerede for lenge siden ha nådd så langt i innsikt og kunnskap at vi hadde vokst fra det meste av ulykker, sykdom og nød. Vår hjernekapasitet var nemlig på plass allerede årtusener før pyramidene ble bygd. Naturkatastrofer kunne vi vel forlengst lært å forhåndsberegne. Vi kan bygge hus som ikke raser sammen, hvis vi deler omkostningene, og vi kan la være å forårsake ødeleggende klima-endringer. Og vi *kan* la være å overbefolke jorden. Vi ser at vi i dag er på vei mot å forstå sykdommenes egentlige årsaker, så vi kan begynne å ta direkte kontroll over dem. Døden selv kan og skal ikke avskaffes, men den for tidlige og den smertefulle død kan vi kanskje snart, og svært forsinket, begynne å rydde bort.

Men mye lidelse, i sær mye av dyrenes lidelser, blir igjen. Gjennom årtusener har de drept og pint hverandre. Vi forstår vel ikke hvorfor Opphavet, også kalt Gud, ville det slik. Men kanskje ville han ikke, kanskje fantes det bare ingen annen mulig skapervei, fram mot mennesket. Og han ville øyensynlig mennesket. Kanskje dyrenes lidelser er prisen for oss.

Ansvar

Hver gang vi velger feil, går det ut over ham som jeg på mitt språk har kalt Gud, men han tilgir oss, godtar oss igjen, og lar oss begynne på ny. Slik er kjernen i kristen tro, og slik kan vi forunderlig nok selv erfare livets reelle vilkår, uansett gudsoppfatning. Og der ligger det kanskje vanskeligste tidsparadokset: Vi har valgfrihet og fullt ansvar *før* handlingen, men - og for oss alltid urimelig - Gud er villig til å ta på seg ansvaret for våre feilvalg *etterpå*. Bare etterpå. Det må være slik, i alle Guds religioner, for dersom han direkte skulle styre våre handlingsvalg i nåtid, forsvant menneskeverdet. For det ligger nettopp i ansvaret. Uten ansvar er vi bare roboter.

Om vi der vil gripe tilbake til det gamle helvetesbildet: Gud kan ikke hindre at vi velger oss bort fra ham.

Vi kan heller ikke søke tilflukt i bildet av konstruktøren som er ansvarlig for sin konstruksjon. Robotingeniøren står saktens ansvarlig for eventuell feilprogrammering av sin tekniske modell. Men vårt menneskeverd står og faller med at vi selv godtar ansvaret, også straffeansvaret. Amnesti er noe annet, og det er det vi tilbys.

Og så kan altså det merkelige skje at amnestiet sprer seg: Den som tilgis, tilgir. Sine egne skyldnere. Da blir det mer levelig mellom mennesker, ikke bare mellom den enkelte og hans Gud.

- Og så fungerer religionen som sannhet, sannhet definert som fungerende virkelighet.

Når tanken svimler

Det bygges nå større og bedre stjernekikkerter. Det romplasserte Hubble-teleskopet blir snart avløst av et større og bedre. Og da venter vi å finne massevis av planeter, kretsende rundt fjerne stjerner. Ved å telle de synlige kan vi omtrentlig beregne hvor mange som må finnes i resten av universet. Det blir milliarder, mange milliarder, og derfor må noen være omtrent som jorden. Fordi vi nå tilnærmet vet hvilke betingelser som kreves for at liv skal kunne oppstå og utvikle seg, kan vi nok da slå oss til ro med at vi så langt fra er alene.

Skal vi så vente UFO-besøk i nærmeste framtid? Rent bortsett fra at sivilisasjoner på UFO-nivå neppe ville ha interesse av å besøke oss, så kan de ikke. Tid og avstand setter absolutte grenser.

- Men vår tanke kan ta imot besøk. Vårt Guds-begrep, vår ydmykhet overfor Altet, kan utvides betraktelig.

Flerkulturell Sannhet ?

Skal vi i den flerkulturelle fordragelighets navn si at sannheten er valgfri, hver tar sin så tar jeg min? Tåle at de andre har sin sannhet og sin Gud, og unngå strid? Tåle, ja, men kan vi respektere sannheter vi ikke tror er sanne? Eller må vi leve sammen med mennesker hvis sannhetsoppfatning vi ikke verdsetter? Det blir ikke lett.

- Kanskje løsningen ligger i det gamle bildet av fjelltoppen, der vi klatrer oppover mot samme fjerne mål fra hver vår fjellside. Vi ser kanskje ikke en gang hverandre, for fjellet er stort. Toppen, med Sannheten, er over rekkevidde for oss alle sammen, men den er der. Vår hjerne har innebygget en visshet om at Sannheten er til, og bør oppsøkes. Og vi klatrer vel i det minste i riktig retning, oppover.

Naturvitenskapen klatrer også mot den samme toppen, innser vi vel nå. Men for noen tiår siden var det vanlig å anta at naturforskerne klatret i et helt annet fjell enn religionenes, og hadde godt håp om å nå toppen, snart. Den optimismen er visst dunstet bort. Starten på Universet, det mektige Big Bang, ligger og vil alltid ligge utenfor rekkevidde, faktisk ganske utenfor tid og rom, fjernt fra mennesketankens muligheter.

Hvis nå altså både religionene og naturvitenskapen klatrer mot den samme unåelige fjelltoppen, Sannheten, kunne vi ikke da, alle sammen, underveis enes i en felles ydmykhet? De tre religionene med utspring i Jerusalem betegnes som åpenbaringsreligioner, der en guddom steg ned og åpenbarte seg for klatrerne, som ikke på egen hånd kunne nå sannheten.

Gav så en felles Gud motstridende sannheter til Moses, Jesus, og Muhammed? Og er vi da tilbake til religionskrigenes uunngåelighet? Bare dersom vi antar at den åpenbarte Gud er liten nok til å kunne rommes i en menneskehjerne. Godtar vi mer beskjedent at han er for stor til det, kan vi leve sammen med våre ufullstendige sannhetsbilder. Ikke uforenlige sannheter, men ufullstendige.

Vi kan også klatre sammen med naturforskere som ydmykt innser at fjelltoppen er over rekkevidde, nå og alltid.

Religionen som mystikk

Det skal innrømmes at løsningen med paradokser som hjelp i skjøtene kan føles tung, for mange altfor tung og umulig. Det blir verkende sår som ikke får lov å gro, og legende bandasjering blir gjerne et mål.

En ofte foretrukket vei til slik sår-heling er fundamentalismen i alle dens skikkelser, i naturviteres skylapper og humanetikers stahet, og i religioner og sekter med bokstavriktig gjentakelse av fastlåste formuleringer, der fri tanke uten styring anses farlig og stanses.

- Men det finnes vel også en tredje redningsvei, den religiøse mystikk, kanskje særlig Østens mystikk, der følelsetung hengivelse erstatter resultatløst slit med paradokser og nok kan gi fred og sammenheng. Urimelighetene kommer på plass som mysterier, og metoden hit er meditasjon, mottakende stillhet, hjernens motstandsløse tretthet. Gåtene sopes inn under et isolerende teppe, fordi bare øyeblikket, nuet, egentlig eksisterer, åpent mot Gud. Også trette naturforskerne kan gå inn i denne stillhet overfor det uendelige, selv om de kanskje ikke vil si at de lytter til en gud.

Min konklusjon

Jeg forkaster fundamentalismens tanke-frykt, og jeg unngår helst også meditasjonens bedøvelse. Men kan vi finne enda et siste alternativ: Behøver det egentlig være noen motsetning mellom fryktløs tanke og mystikk som tanke-*forlengelse*? Dersom vi vil ta tidsdimensjonens paradokser på alvor, slik naturforskningen nå forsøker å gjøre, er vi ikke da egentlig der havnet i en ny mystikk, en søken etter naturvitenskapelig helhetsforståelse som vår menneskehjerne ikke er bygget for og slett ikke rår med, og som derfor aldri kan lykkes utenfor matematikkens tallverden? Når jeg og Gud (min Singularity), er her sammen nå, i dagens univers, samtidig som vi sitter vitenskapelig fastlimt 13,7 milliarder år tilbake i en tidløshet som logisk ikke lar seg forlate, så er vel det sannelig mystisk nok.

Da er det kanskje også passende som avslutning å si at ansvarshavende gud befinner seg utenfor spacetime til alle tider, og derfor suverent gjør som han vil. Når han vil.

Ismene

Som et etterord:

Det nye og vanskelige i dagens naturbilde er det sjokkerende faktum at forskningen har måttet godta at tid kan være ikke-eksisterende, og at tid kan oppstå. Det har kullkastet grunnlaget for en rekke ismer: Determinisme, teisme, agnostisisme, ateisme, panteisme.

Alle disse systemene gikk ut fra at tid var til å stole på. Tid hadde alltid vært der, og man kunne filosofere ut fra det faktum. Da tidsbegrepet mistet grepet, famlet hjernen i blinde, og religionenes gud ble bortimot nødvendig, i en eller annen form. Gud ble selvsagt. Det man kunne diskutere, var hans navn og egenskaper.

Og der står vi i dag.

Torvald Slettebø

Mail: torvald.slettebo@uia.no